

**Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária–
Poór János: Nemzeti identitás Magyarországon
az ezredfordulón**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária–Poór János
(2004) „Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón:
in: *Társadalmi riport 2004*,
Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 471–483.

Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón

Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Poór János

1. Bevezetés

A világ számos országában évtizedek óta minden évben hasonló szempontok alapján megkérdezik egy-egy reprezentatív minta tagjait különböző politikai, gazdasági vagy társadalmi kérdésekről. A vizsgálat sorozatban résztvevő országok kutatói egymás rendelkezésére bocsátják az adatokat, miáltal nagy-szerű összehasonlításokra kerülhet sor, mivel ugyanazt a kérdőívet rendszerint 20–25 országban is kitöltik a válaszadók. Ráadásul az egyes témák visz-szatérően megjelennek a kutatási napirenden. Ily módon trendelemzésre is lehetőség nyílik.

Magyarország már az 1980-as évektől kezdve bekapcsolódott az International Social Survey Program (ISSP) keretében zajló vizsgálat sorozatba, melynek 1995-ben választott témája a nemzeti identitás lett. A választást hosszas előkészületek előzték meg, ami magyarázható a nemzeti identitás témájának különös bonyolultságával. A kérdőív végül minden résztvevő ország kutatóinak megaláztatására létre is jött. Egyetlen kérdés volt, melyben a magyar kutatók szempontjait a nemzetközi kutatói közösség nem fogadta el, s ezért a kérdés kimaradt az 1995-ös kérdőív-ből. A nemzeti csoportban való tagság ismérveinek listájára akkor nem került föl a „származás”, mivel a vérségi szempont megkérdeztését a többség nem ítélte politikailag korrektnek.

Az 1995-ös vizsgálat eredményeiről számos cikk, könyv született Magyarországon és külföldön is.¹ A publikációk alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti érzés és tudatvilág pszichológiai tartalékai korántsem merültek ki, akár a világ nyugati, akár a világ keleti felére eső országokról volt szó. Az is látszott, hogy a keleti térfél országai-ban a nemzeti identitás nemcsak átvészelte az államszocializmus négy évtizedét, hanem *mutatis mutandis* meg is erősödött, mivel létrejöttek a korábban nélkülözött nemzetállami keretek.

¹ A széles nemzetközi irodalomból érdemes megemlíteni Marcel Coenders könyvét (Coenders 2001), illetve a *Journal of the International Society of Political Psychology* egyik legutolsó számát, amit egészében a témának szenteltek a szerkesztők (JISPP 2003). Az általunk e témában jegyzett cikk „Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról” címmel jelent meg a *Szociológiai Szemlében* (Csepeli–Örkény 1998).

A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a globalizáció sehol nem fogott a nemzeti identitás különböző alakzatokban mutatkozó változatain. A publikációk egybeestek az ezredfordulót megelőző évtized eseményeivel, amelyek mindennél meggyőzőbb bizonyítékokat jelentettek arra, hogy a kutatók 1995-ben jól választottak, s az eredményeket helyesen értelmezték.

A siker arra indította az ISSP nemzetközi kutatói közösségét, hogy az eredeti kérdőívet változatlan formában újra lekérdezzék az egyes országokban. A kérésre 2003-ban került sor.² Az idők változásának jele, hogy a vizsgálatot előkészítő chicagói konferencián a kutatók ellenállás nélkül felvették a kérdőívbe az 1995-ben mellőzött „származás” szempontot, aminek jelentősége a nemzetfogalom létrejöttében és pszichológiai hatásmechanizmusában felbecsülhetetlen (Csepeli 1992).

Ebben a tanulmányban arra vállalkozunk, hogy összehasonlítsuk az 1995-ös és 2003-as magyarországi adatokat. Mivel a két időpontban azonos kérdőívet alkalmaztunk, az összehasonítás alkalmat ad annak bemutatására, hogy miként változott a magyar társadalomban élő nacionalista beállítódásokat meghatározó kognitív és affektív lelki szerkezet.³

2. Nacionalizmus Magyarországon 1995-ben és 2003-ban

A nacionalizmus 1995 és 2003 között nem változott lényegesen.⁴ Meglepő is lett volna ha változik, hiszen a nacionalista gondolatok nem az egyén leleményei, de részét képezik a személy társadalmi identitásának, és így lehetővé teszik a társadalmilag megszerkesztett valóság értelmezését. Az 1. ábrán mutatjuk be, hogy a nacionalista beállítódás mérésére alkalmazott négy állításra kapott válaszokból aggregált mérőszám miként alakult a két időpontban.

² Az 1995-ös vizsgálatban a következő országok vettek részt: Ausztrália, Ausztria, Bulgária, Csehország, Egyesült Államok, Hollandia, Írország, Japán, Kanada, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország (keleti és nyugati fele), Norvégia, Olaszország, Oroszország, Spanyolország, Svédország, Szlovákia, Szlovénia, Új-Zéland. A 2003-as vizsgálat résztvevőinek listája jelenleg még nem áll rendelkezésre.

³ Egyetlen különbség a már emlegetett „származás” kérdés, melyet 1995-ben nem tehetünk föl, de feltettünk 2003-ban.

⁴ Az összehasonlítást úgy végeztük el, hogy a nemzeti identitás különböző ideologikus kiindulópontokra visszavezethető kognitív és affektív elemeire vonatkozó adatokat eredet szerint hét változóra redukáltuk, majd megnéztük, hogy az egyes változók miként vezetnek el a nemzeti identitás tartalmát végső soron meghatározó nacionalista beállítódáshoz.

1. ábra. A nacionalizmus Magyarországon 1995-ban és 2003-ban

Megjegyzés: A nacionalizmus mérésére szolgáló aggregálás alapjául a következő állításokat vettük figyelembe: „Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.” „Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.” „Nem lenne szabad megengedni, hogy külföldiek földet vásárolhassanak Magyarországon.” „A Magyar Televízióknak előnyben kellene részesítenie a magyar filmeket és műsorokat.” Az aggregálást egyszerű összehadással végeztük, amelyet aztán 100-fokú skálára transzformáltunk. Az ábra a nacionalizmussal való azonosulás mértékének gyakoriságát mutatja.

Az 1. ábra azt mutatja, hogy a nacionalizmus szintje mindkét időpontban magasnak mondható, s nyolc év alatt alig volt elmozdulás e tekintetben. A nacionalizmus általunk mért széles társadalmi elfogadottsága és felvállalása azonban nem magától értetődő jelenség, különösen akkor nem, ha a magyar adatokat más országok nacionalista elkötelezettségéhez hasonlítjuk. Míg az 1995-ös adatok szerint a magyarok kétharmada kifejezetten azonosul a nacionalista ideológia érvkészletével, addig ez az elkötelezettség Hollandiában csupán 15%, Norvégiában 27%, Olaszországban 28%, Svédországban pedig 33% volt. Vannak persze példák nyugaton is arra, hogy a nacionalizmus széles népszerűségnek örvend az emberek körében. Jellemző eset Ausztria, ahol válaszadók 58%-a minősíthető erőteljes nacionalistának, vagy ide sorolható Írország (50%), Ausztrália (57%), illetve az Egyesült Államok (45%). Közép- és Kelet-Európát viszont a magyarokéhoz hasonló erős nacionalista érület hatja át, amely ráadásul annál erősebb, minél keletebbre nézünk: legke-

vésbé a Németország keleti felén élők azonosulnak a nacionalizmus eszméivel – bár az esetükben megfigyelhető 37%-os arány így is jóval meghaladja a volt nyugat-német területeken élők körében jellemző 22%-ot –, a legnagyobb értéket pedig Bulgáriában (82%) és Oroszországban (73%) mértük.

Magyarországon a nacionalizmus erősségét a nem, a társadalmi státusz valamint a lakóhely jellege kevésbé magyarázza. Ezen belül mindkét évben leginkább egy életkori hatás figyelhető meg: az idősebb életkor hajlamosít a nacionalista nézetek elfogadására, míg a fiatalabbak körében a nacionalizmus elfogadásának előfordulása szignifikánsan kisebb. Ugyancsak megfigyelhető egy gyenge státuszhatás is, nevezetesen, hogy az alacsonyabb státuszúak körében gyakoribb a nacionalista beállítódás, és a státuszlétrán feljebb haladva ez az összefüggés legyengül.⁵

1. táblázat. *A nacionalizmust magyarázó szocio-demográfiai változók, 1995-ben és 2003-ban (lineáris regressziós béta értékek)*

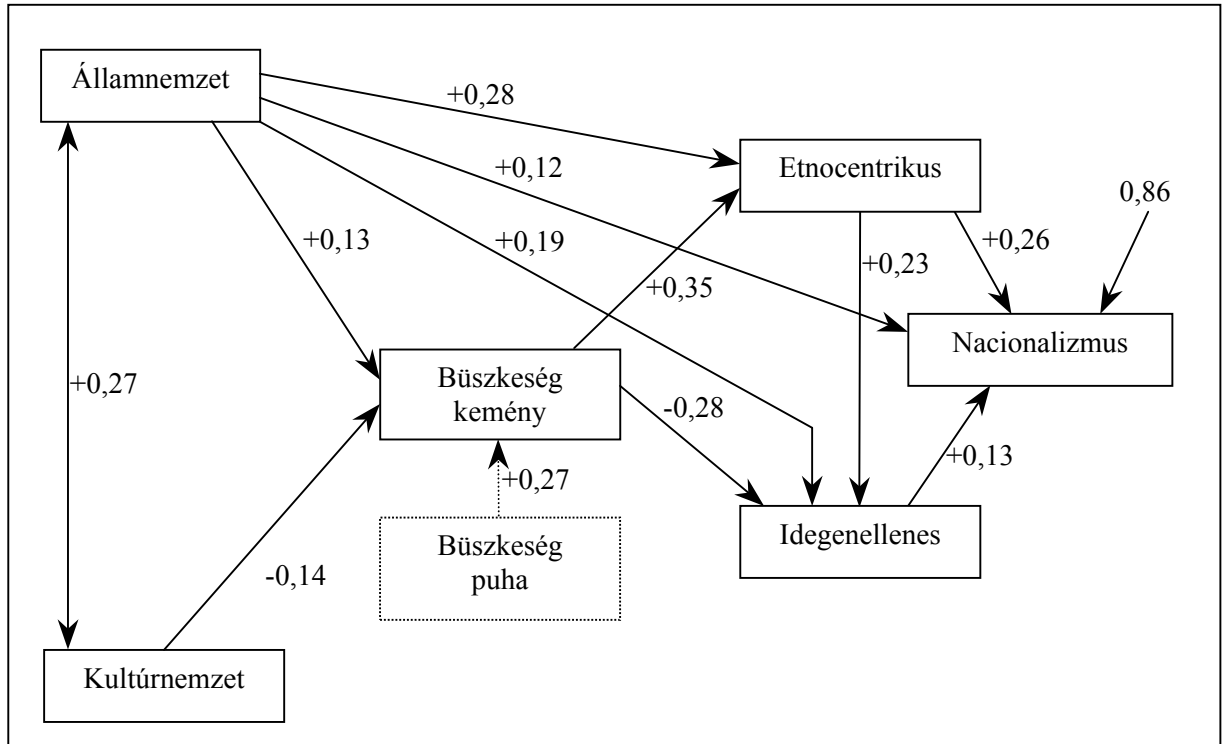
	1995	2003
Életkor	0,256	0,164
Településnagyság	0,001	-0,006
Státusz	-0,159	-0,123
Illesztett R ²	0,11	0,05

Megjegyzés: A dőlttel szedett béta-együtthatók szignifikánsak.

A legérdekesebb azonban mégis az, hogy 1995-höz képest 2003-ra a szocio-demográfiai változók együttes magyarázó ereje radikálisan lecsökkent. Az életkori és státuszhatások háttérbe szorulása arra hívja fel a figyelmet, hogy a két időpont között jelentősen átalakult a nacionalista eszme társadalmi beágyazottsága, és a nacionalista nézetek elfogadása vagy elutasítása 2003-ra már nem annyira a (strukturális) társadalmi választóvonalak mentén, hanem sokkal inkább az értékpreferenciák kontextusában válik szociológiailag értelmezhetővé.

⁵ A nemzetközi standard kérdőív kevés mozgásteret enged a státuszváltozó finom operacionálizálására. Az általunk képzett változót az iskolai végzettségből, a jövedelemből és a szubjektív státuszérzetből konstruáltuk meg. A három változó kielégítően illeszkedett egy faktorra.

2. ábra. A nacionalizmushoz vezető tudati út 1995-ban

3. A nacionalizmus kognitív háttere

A nacionalizmust mozgató érzület és értékvilág feltárására egy olyan több-változós kognitív teret konstruáltunk, amelyben regressziós útmodell segítségével⁶ feltárhatók a tudati elemek kapcsolódásai és egymásra épülései. A 2. ábrán azt mutatjuk be, hogy a vizsgált személyek nemzeti érzés- és tudatvilágában a nacionalizmushoz milyen utak vezettek 1995-ben. Ezt követően pedig azt nézzük meg, hogy vajon megváltozott-e a nacionalizmus érték- és értelemforrása 2003-ra.

Kiindulópontunk a nemzeti identitás két változata volt. A megkérdezetteknek az volt a feladata, hogy határozzák meg, milyen szempontok alapján fogadnak el valakit saját nemzetük tagjának. Úgy véljük, hogy ennek alapján következtethetünk arra is, hogy a személy saját nemzeti identitását miként szerkeszti meg.

Az egyik változat esetében a nemzeti csoportban való tagság meghatározásának alapját az állampolgárság, a helyben születés és az országban élés, valamint a jogi-politikai intézményekhez való ragaszkodás képezi (államnemzeti identitás). A másik változat esetében az anyanyelv, valamint a nemzeti önbesorolás határozza meg a válaszadó szerint a nemzeti identitást (kulturális nemzeti identitás). A 2. ábrán látható, hogy a kétféle nemzeti identitás között koránt sincs „kínai fal”. A két minta között pozitív együtt járás figyelhető meg ($r^2=0,27$). Az identitás mintája viszont meghatározza az átélt nemzeti büszkeség ideológiai tartamait. Az államnemzeti identitás bázisán a nemzeti büszkeség „kemény” tartalmi jelennek meg (mint pl. gazdasági teljesítmény, demokrácia működése, az emberi jogok, illetve a szociális védőháló kiterjedtsége). Ezzel szemben a kultúrnemzeti identitás a nemzeti büszkeség „puha” tartományainak kedvez (kultúra, történelem). A kétféle büszkeség között természetesen pozitív a kapcsolat, az egyik változat nem zárja ki a másikat. A „puha” büszkeség azonban kizárólag a „kemény” büszkeségen keresztül hajthat rá a nacionalizmus felé vezető útra. A „kemény” büszkeségből kétféle út vezet a nacionalizmus felé. Az egyik út az etnocentrizmus közvetítésével fut be a nacionalizmusba. Nem meglepő, hogy az etnocentrizmusból

⁶ Az útelemzés összetett regressziós modell. A felrajzolt első modell azt mutatja, hogy a nacionalista ideológiával való azonosulást mennyire magyarázzák a különféle tudati tényezők. A „magyarázat” a két változó közötti összefüggés erősségét jelenti, s az egyes dobozokat összekötő nyilakon szereplő értékek jelzik a mértéket. Ezek a számok regressziós béták, előjelük az összefüggés irányát mutatja. Az útelemzés alkalmas arra, hogy ne csak a független és függő változók kapcsolatát mutassa meg, hanem azt is, hogy a független változók (esetünkben például az államnemzet) közvetlenül és más változókon keresztül (például az etnocentrizmus) hogyan hatnak a függő változóra, a nacionalizmusra.

kerülő úton, az idegenellenességen keresztül is el lehet jutni a nacionalizmusához. A másik út az idegenellenességgel szemben mutatott ellenálláson keresztül vezet a nacionalizmusához. Ez az út azonban éppen a nemzeti büszkeség és nacionalizmus között megfigyelhető feszültségre hívja fel a figyelmet: ha valakit áthat a nemzeti büszkeség kemény, az európai polgári és modernizációs értékekre alapuló érzete, és ha mentes az etnocentrizmustól, azaz a saját nemzeti csoport másokkal szembeni egyoldalú felülértékelésétől, akkor ez valószínűsíti, hogy elutasítja a mássággal és idegenekkel szembeni megkülönböztetést, és ez megóvjá őt a nacionalizmus túlzásaitól.

Az útmodell másik igazi érdekessége, hogy míg a kultúrnemzeti identitásból egyetlen, közvetett út sem vezet a nacionalizmusba, addig az államnemzeti identitásból egy közvetlen s három közvetett úton is el lehet érni a nacionalizmushoz. Az egyik közvetítést az etnocentrizmus, a másik közvetítést az idegenellenesség, a harmadikat pedig a „kemény” büszkeség (összekötve az etnocentrizmussal) képezi, s mindhárom egyenesen visz tovább a nacionalizmusához.

Ezt az eredményt 1995-ben a magyar nemzeti tudat modernizációs fejleményeként értelmeztük. Értelmezésünk szerint az nemzeti identitás meghatározásában az állampolgárságé lett a vezető szerep, szemben a kulturális nemzeti identitás múltban népszerű értelmezési keretével, mely mindenkit magyarnak fogadott el és fogadott be, aki magyarul érzett vagy magyarul beszélt. Az állampolgárságra fixálódó nemzeti identitás azonban kétarcúnak bizonyult. A századvégi magyar nemzeti identitás egyik arca összhangot mutat az emberi jogokkal, s toleráns, racionális diskurzusban találja meg a nemzeti önazonosságot. Ezt a változatot nevezhetjük alkotmányos patriotizmusnak. A másik arc viszont az állampolgárság modern kategóriájának érzelmi tartalékaként az idegenellenességet és az etnocentrizmust hasznosítja (feltehetően erőt merítve a nemzeti büszkeség kultúrnemzeti retorikájából is). Ezt a változatot nevezi Habermas (1996) „jóléti sovinizmusnak”, arra utalva, hogy az állampolgársággal a modern jóléti államokban számos privilégium jár együtt, melynek féltése idegenellenességet és etnocentrizmust vált ki.

A „jóléti sovinizmusra” épülő államnemzeti identitás Nyugat-Európában sem ismeretlen, de ott jóval kevésbé hatja át a társadalmat. Ez utóbbit az is bizonyítja, hogy a nyugat-európai országokban a szocio-demográfiai változók magyarázó tere jelentősen eltér a kelet-európai vagy magyar mintától: szemben régiókkal, ahol a státuszkülönbségek nem játszanak fontos szerepet a nacionalista érzület penetrációjában, nyugaton kifejezetten erős státuszhatást tapasztalhatunk. Ebből az következik, hogy a társadalom alsó, deprivált vagy veszélyeztetett rétegeiben jelentkezik erős nacionalista attitűd, amely mögött feltehetően a saját egzisztenciális helyzet veszélyeztetettsége, és főleg az

idegenek és más országbeliektől való félelem munkál. A másik jelentős különbség a nacionalizmust éltető és fenntartó tudati mezőben figyelhető meg. Egyfelől a magyar mintán elemzett modell identikus változata a nyugat-európai országok esetében egészen egyedülálló erővel befolyásolja a nacionalizmus elterjedését (az illesztett R^2 értékek 30% és 50% között mozognak⁷). Ez azt jelzi, hogy nyugaton a nacionalizmus gyökere egy szélsőséges nézetegyüttesben rejlik, amelyben az etnocentrizmus erős idegenellenességgel, államnemzet-tudattal és a kulturális és nyelvi fensőbbrendűségérzetből táplált büszkeséggel párosul. Az is figyelemre méltó, hogy a nacionalizmus legfontosabb tudati előzménye az idegenekkel szembeni elutasító nézet, azaz a xenofóbia. (Miként ezt alább látni fogjuk, a magyar trend is azt mutatja majd, hogy 2003-ra nálunk is az idegenellenesség válik a nacionalizmus legfontosabb magyarító háttértényezőjévé.)

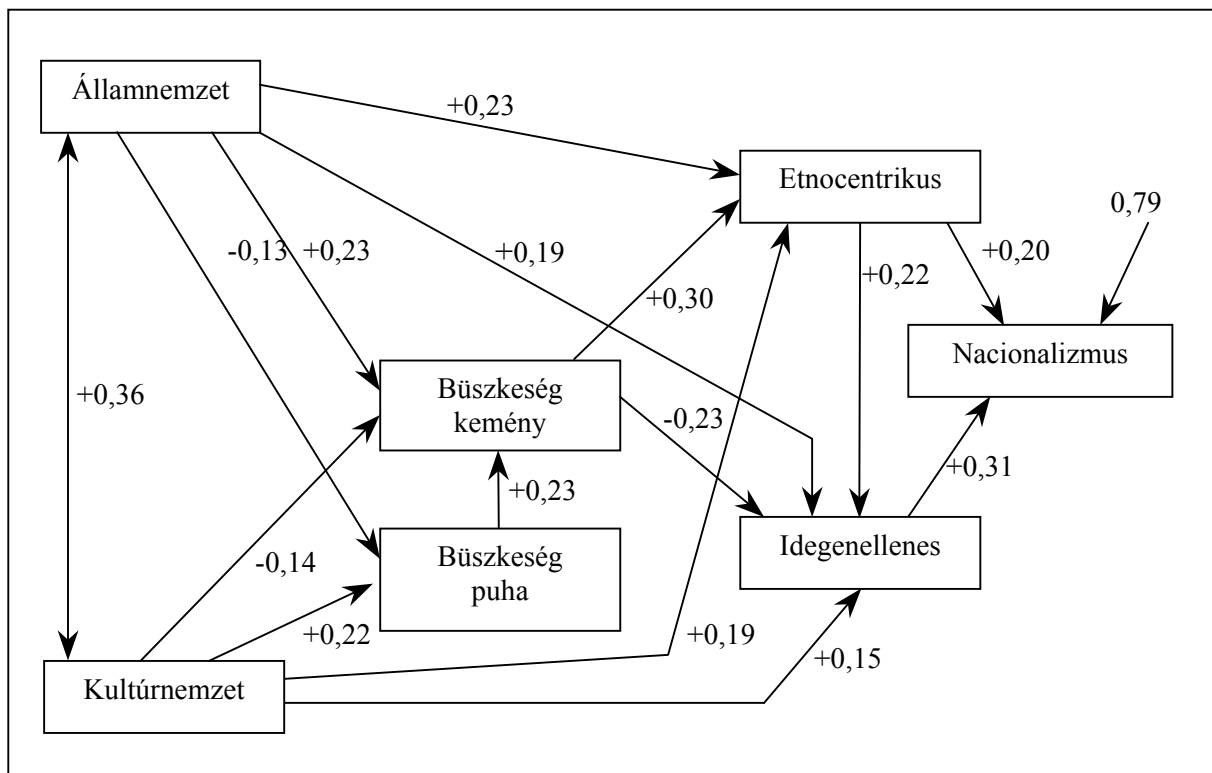
A jóléti sovinizmus másik jellegzetes tünete, ahogy Németország nyugati felén és különösen Ausztriában a nacionalista eszme szorososan kapcsolódik az államnemzet-felfogás túlhangsúlyozásához. E mögött a nemzetnek és a nemzeti egységnek a migrációtól való féltését feltételezhetjük. (Ausztriában különben az államnemzet-felfogás hangsúlyozása a nacionalizmus legfőbb forrása.)

Ezek után már nem meglepő az sem, hogy nyugaton a „kemény” büszkeség sehol nem játszik szerepet a nacionalizmus erősségében, vagy ha igen, mint az Amerikai Egyesült Államokban, akkor egymást kizárva. Tehát minél kevésbé büszke országára valaki a modernizációs és demokratikus-jóléti vívmányok okán, annál erősebben azonosul a nacionalizmus klasszikus tételeivel. Hasonló összefüggés figyelhető meg Németország nyugati felében is: minél kevésbé büszke valaki a „kemény dolgokra” – azaz a demokratikus politikai rendszerre, az ország teljesítményére, az emberi jogok tiszteletben tartására, illetve a jóléti rendszer vívmányaira –, annál inkább hajlamos azonosulni a nacionalizmus eszméjével.

A nyolc év múlva megismételt vizsgálat eredményei szerint a magyar nemzeti tudat modernizációja folytatódott, miközben a múlt emléke is visszaköszönt.

⁷ Ez alól csak Írország és Olaszország kivétel, ahol alacsonyabb ez az érték, bár még mindig meghaladja a Magyarországra jellemzőt.

3. ábra. A nacionalizmushoz vezető tudati út 2003-ban

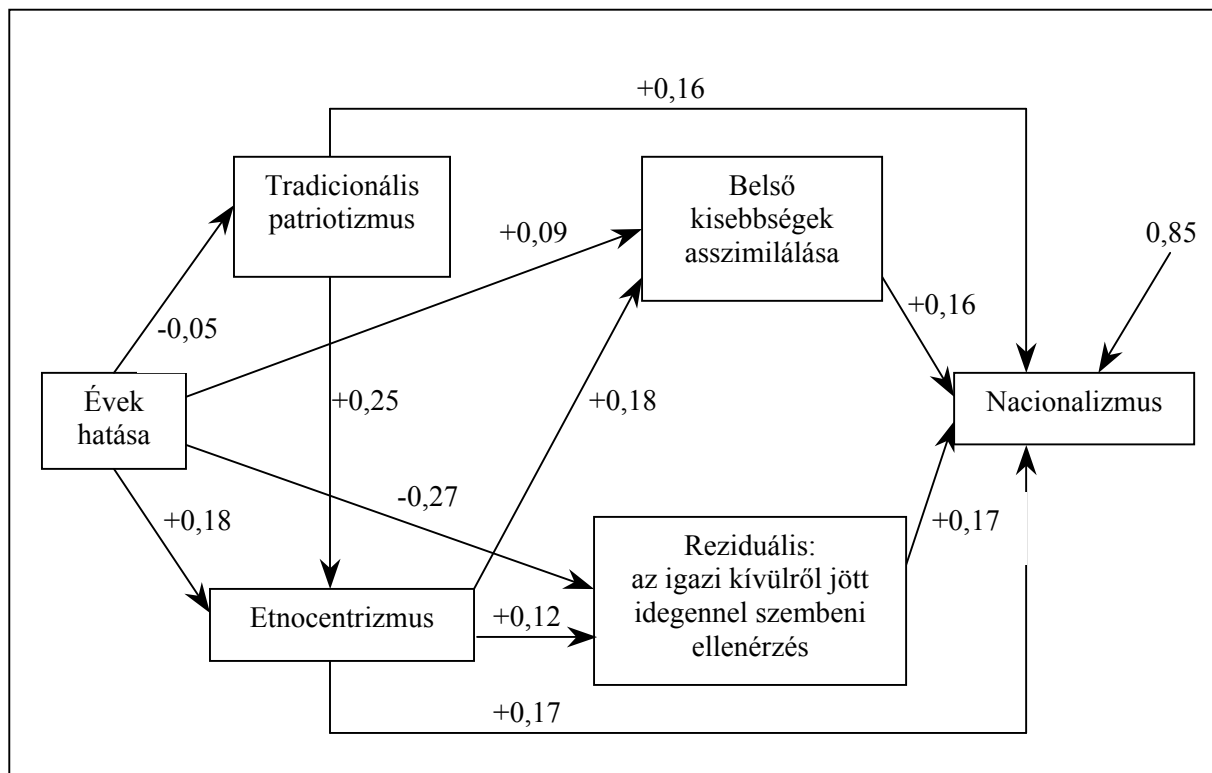
A kultúrnemzeti identitás és az államnemzeti identitás között ugyanúgy pozitív együttjárást találtunk, mint 1995-ban, ám ez 2003-ban jóval erősebb. (3. ábra) (Egészében véve az útmodell magyarázó értéke is nagyobb, ami mutatja, hogy a nemzeti érzésvilág háttérében tovább kristályosodott az egyes tudati elemek összefüggése.) Felerősödött az államnemzeti identitás és a „kemény” büszkeség közötti kapcsolat is. Nem változtak az államnemzeti identitásból az etnocentrizmus és az idegenellenességen keresztül a nacionalizmus felé vezető közvetett utak, de a kapcsolatok intenzifikálódtak. Ez arra utal, hogy az államnemzeti identitás „jóléti sovinizmusra” visszavezethető tartaléka 1995 és 2003 között tovább bővültek. A „kemény” büszkeség és az idegenellenesség közötti negatív kapcsolat megmaradt, miközben mélyült az államnemzeti identitásból a „kemény” büszkeségbe vezető út. A 2003-as útmodell döntő újdonsága a kultúrnemzeti identitás újjászületése.⁸

4. Nemzetfogyás és asszimiláció

A nacionalizmus mögött munkálkodó és a nemzethez kapcsolódó tudati változások ráirányítják a kutató figyelmét arra a kevésbé nyilvánvaló tényre is, hogy napjainkra a nacionalista gondolat szorosán és egyre szorosabban kapcsolódik ahhoz, hogy mit gondolunk a máságról és az idegenekről. Ez azért is indokolt, mivel 2003-ra az általunk mért változók közül közvetlenül az idegenellenesség magyarázza legerősebben a nacionalizmust, megelőzve az etnocentrista attitűdöt, vagy éppen a tradicionális gyökerekből táplálkozó patriotizmust. A kérdés pontosabb tisztázására egy következő modellben újrarendeltük az idegenellenesség fogalmának belső tartalmát, és ennek fényében megnéztük, hogy mi is történt e tekintetben 1995 és 2003 között.

⁸ A 2003-as vizsgálat során a nemzeti tagságot meghatározó szempontok sorában a „származásnak” tulajdonított szerepre is rákérdeztünk. A származást a megkérdezettek 45%-a nagyon fontosnak és 33%-a fontosnak tartotta a nemzeti csoportban elfoglalt tagság meghatározásában. Ezzel szemben a kérdezettek 16%-a nem tartotta nagyon fontosnak, 5% pedig egyáltalán nem tartotta fontosnak a származást.

4. ábra. Idegenellenesség és nacionalizmus 1995-ben és 2003-ban

A vizsgálatban rákérdeztünk arra, hogy mit gondolnak az emberek a Magyarországon élő kisebbségekről (belső kisebbségek), nevezetesen, hogy a kisebbségeket asszimilálni és beolvasztani akarják, vagy éppen ellenkezőleg, megőrizni a társadalom sokszínűségét, támogatni a kisebbségek kulturális másságának megőrzését és ápolását. Az eredmények azt mutatták, hogy az idegenekkel (bevándorlókkal) szembeni attitűdök szorosan összefüggenek azzal, hogy mit is gondolunk a saját belső kisebbségeinkről. Ha azonban a kettőt szétválasztjuk, és megkülönböztetünk egy, a belső kisebbségekkel és a mássággal szembeni általános attitűdöt, valamint egy, szigorúan véve a jogi-politikai értelemben vett idegenekkel, a bevándorlókkal szembeni attitűdöt⁹, akkor az időfaktor lényeges eltérést mutat. (4. ábra)

Miközben a nacionalizmus háttérében a két tényező szinte pontosan meg egyező súllyal bír, a bevándorlókra vonatkozó xenofób nézetek az elmúlt nyolc évben jelentősen enyhültek, miközben a hazai kisebbségekkel (elsősorban a roma kisebbségre kell gondolnunk) elutasítóbbak lettek. A nacionalizmus felé vezető úton az etnocentrizmusnak kulcsszerepe van. Hiába csökkent ugyanis a kívülről jött idegenekkel szembeni ellenérzés az évek előrehaladtával, ha az etnocentrizmus napjainkra felerősödött. S a kulturális fölénytudat kiváló táptalaja a hazai kisebbségekkel szembeni asszimilációs törekvéseknek és a kívülről érkezett idegenekkel szembeni elutasításnak is. A „mátság” elutasítása pedig – akár a belföldi, akár a külföldről érkezett kisebbségekkel szemben nyilvánul meg – szinte egyformán segíti a nacionalizmus ébrentartását. Ugyancsak az etnocentrizmust táplálja az – egyébként idővel egyre csökkenő – tradicionális értelemben vett patriotizmus, ami egyszerű vagy összetettebb utakon megint csak a nacionalizmus felé vezet.

⁹ Az útmodellek közbülső változói közötti kapcsolat irányát egyértelműen meg kell határozni. Mivel a mátság elutasítása mögött a belföldi és a külföldről érkezett kisebbségek iránti ellenérzések együttesen megtalálhatók, nehéz eldönteni, hogy a hazai kisebbségek iránti érzületek határozzák-e meg a külföldiekkel kapcsolatos attitűdöket, vagy éppen fordítva. Ez volt az egyik ok, ami miatt megkíséreltük a két, a „mátsággal” kapcsolatos attitűd-bokrot úgy szétválasztani, hogy a két csoporttal (hazai és külföldi kisebbségekkel) szembeni érzületek „közös részét” kihasítottuk a modellből. A másik ok, ami miatt a két csoporttal kapcsolatos attitűdöket mereven elválasztottuk, az volt, hogy nem akartuk a modell illeszkedését a valóságosnál kedvezőbbnek mutatni. Hiszen, ha a hazai és a külföldi kisebbségekkel kapcsolatos érzületek összefüggenek, akkor a közöttük megrajzolt út erőssége növeli a modell koherenciáját. A problémát úgy oldottuk meg, hogy a külföldi kisebbségekkel kapcsolatos vélekedések alakulásából kiszűrtük azt a hatást, amelyet kizárólag a hazai kisebbségekkel kapcsolatos, azaz a „mátsággal” szemben általában érzett elutasítás okoz. E hatást úgy kontrolláltuk, hogy egy lineáris regressziós modellben függő változóként definiáltuk a külföldiek iránti érzületeket, független változóként pedig a hazai kisebbségek elfogadását, illetve elutasítását. A modell reziduálisa, ami tehát a külföldiekkel szembeni érzületeknek csak azt a részét tartalmazza, amely független a hazai kisebbségekkel kapcsolatos attitűdöktől, lett az útmodell új változója.

Ezt az ellentmondást társadalomlélektanilag úgy oldhatjuk fel, ha feltételezzük, hogy a közvéleményre erőteljesen hat a „nemzetfogyás”, valamint az inaktív, öregedő népesség anticipációja. Ezt másként, mint bevándorlással ellensúlyozni nem lehet. Az ellentmondást feloldó értelmezéshez tartozik, hogy a többség erőteljes asszimilációs várakozásokat támaszt a bevándorlókkal szemben, akiket nem szeretne tartósan kisebbségi szerepben látni.

5. Összegzés

A két vizsgálat között eltelt nyolc év a jelek szerint elég volt ahhoz, hogy a nyelvi és lelki alapon definiált magyarság etnocentrizmussal és idegenellenességgel társulva kiindulópontjává váljon a nacionalizmusnak, miközben változatlanul zajlott a nemzeti identitás „jóléti sovíniszta” alapon történő modernizációja, de nem szorult vissza az alkotmányos patriotizmus sem.

A magyar nacionalizmusról nyolc év különbséggel felvett két gyorsfénykép azt mutatja, hogy az államnemzeti és kultúrnemzeti identitásminták közötti határok felpuhultak, s a korábbi helyzethez képest kiéleződött a társadalmilag szerkesztett valóság nemzeti értelmezésére alkalmas kognitív-affektív minták versenye, és kibővült a versenypálya is. Kérdés, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozást követően az újrafogalmazódó magyar nemzeti identitás melyik változata ér végül is célba.

IRODALOM

- Coenders, M. 2001: Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in a comparative perspective. ICS Dissertation, Nijmegen.
- Csepeli Gy. 1992: Nemzet által homályosan. Budapest: Századvég Kiadó.
- Csepeli Gy. – Örkény A. 1998: Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról. Szociológiai Szemle, 3.sz. 3–36. p.
- Habermas, J. 1996: Citizenship and national identity, in between facts and norm. Cambridge Massachusetts: MIT Press, 491–515. p.
- JISPP 2003: Journal of the International Society of Political Psychology, Vol. 24, No. 2, June.